

Heltai Gáspár wittenbergi könyve.* Heltai Gáspár (1510?–1574) 1543. február 17-én iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre, az anyakönyvbe „Casparus Heltensis Transylvanus”-ként jegyezték be a nevét.¹ 1544-ben megválasztották Kolozsvár plébánosává. A reformáció tanainak az egyik legjelentősebb erdélyi hirdetőjévé vált mind a szószerű elhangzó prédikációi, mind az 1550-ben, Hoffgreff Györggyel alapított nyomda termékei révén.² Heltainak nem maradt ránk könyvjegyzéke,³ és – tudomásunk szerint – eddig nem került elő olyan kötet, amely egykor a magánkönyvtárhoz tartozott. Wittenbergi diákként jelentős mennyiségű olvasnivalóval térhetett vissza Erdélybe.

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában került a kezünkbe egy kisebb, nyolcadrés alakú kötet, amelynek német típusú reneszánsz bőrkötésén a „C. H. T. 1543” supralibros olvasható. A Szögi-féle adattár segítségével könnyen azonosíthatóvá vált Heltai Gáspár személye.

A kolligátumban három művet találunk:

DRK Nagykönyvtára, F 517

Koll. 1.

SPANGENBERG, Johann: *Margarita theologica: Continens praecipuos locos doctrinae Christianae, per quaestiones, breviter et ordine explicatos, omnibus pastoribus, verbi praeconibus et ecclesiae ministris summe utilis et necessaria*, autore Joanne Spangebergo, Lipsiae [Leipzig], per Michaëlem Blum, 1542, [14], 170, [23] p., 8°. – VD 16 S 7846

Koll. 2.

MELANCHTHON, Philipp: *In obscuriora aliquot capita Geneseos annotationes*, [Mainz], [Johann Schöffner], 1524, [43] fol., 8°. – VD 16 M 3464

Koll. 3.

PURVEY, John: *Commentarius in Apocalypsin ante centum annos aeditus*, Wittembergae [Wittenberg], [Nickel Schirlentz], 1528, [8], 195 fol., 8°. – VD 16 B 5252

K Bőrkötésben. A kötéstáblák sávózással keretezettek, a külső keretben a Justitia–Prudentia–Lucretia hármast ábrázoló görög lenyomata (évszáma: 1535?), a belső keretben Aldus-leveles és ötszirmú virágos bélyegző lenyomata. A középmezőben virágos bélyegző lenyomata. Supralibros: C[asparus] H[eltensis] T[ransylvanus] 1543.

P Georgius Bicskej (címlap)

Ego Georgius Bicskei hoc exiguum (a kötet végi utolsó lap verzóján)

Venit in possessione[m] Georgij Bicskei Anni 1711 [...] (A hátsó kötéstábla belső oldalán)

Grato animo offert Georgius Bicskei Librum hunc in gratiaru Coetus Szigetiensis (a kötet végi utolsó lap verzóján)

Sub cura Stephani Lakatos (a kötet végi utolsó lap verzóján)

Josephus Komaromi 1781 (címlap koll. 1–2)

M *typograph[iae?]* 1582 (címlap). – *Triples est Bethleem. I^{ma} est in Galilaea in Tribui Zebulon. Joh. 19.15. Altera est in Judaea quae Ephrata dictum. Mich 5. Tertia est in Cananea ubi Benjamin natus est. Gen. 35.* (az első kötéstábla belső oldalán). – *Ezer hét száz után harmincz edjedik[ben] mikor* (az olvasónak szóló ajánlás végén). – *Valet den[arios] 36.* (az első kötéstábla belső oldalán). – A Koll. 2. végén az üres

* A Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Szögi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*, Bp., ELTE Levéltára, 2011, 2731.

² ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3, jav., bőv. kiad., szerk. Ladányi Sándor, Bp., MRE Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977, 249.

³ A *Könyvtártörténeti Füzetek* 1–15. kötete alapján.

leveleken a *Mit használ e világ...* c. ének variánsa kéziratban (Lásd: *RMKT XVIII*, 3/B. 42., 99–101.). – *Ez mint látszik a Szigeti oskolától kerülhetett ki valaha, mielőtt újabb laistromoztatása lön.* (Lugossy József kézírásával az első kötéstábla belső oldalán). – A Koll. 3. széljegyzetekkel.

A kötés feltehetően Wittenbergben készült, bár a rajta használt 1535-ös (?) évszámmal ellátott *Justitia–Prudentia–Lucretia* hármását ábrázoló görgetőt nem tudtuk maradéktalanul azonosítani egyetlen szerszámmal sem Haebler kézikönyvében.⁴ A többi bélyegző (Aldus-levél, ötszirmú virág) pedig túl gyakori a keresés szűkítéséhez.

A kolligátumba bekötött első mű, Johannes Spangenberg (1484–1550) nordhauseni lelkész *Margarita theologica* című munkája Philipp Melanchthon dogmatikai összefoglalásának, a *Loci communes*nek a kivonatolásával készült a lelkészi kar hasznára. Heltai Gáspár a papi hivatalra való felkészülés jegyében vásárolhatta. Spangenberg egy másik műve, a *Trostbüchlein* először éppen 1543-ban, Heltai külföldi tanulmányai idején jelent meg Wittenbergben, így első kézből ismerhette a munkát. A benne közölt halálról való elmélkedéseket a kolozsvári nyomdában előbb németül (1551), majd magyarra fordítva a maga neve alatt is kiadta (*Vigasztalo könyvetske*, 1553).⁵

A Wittenbergi Egyetemre beiratkozó Heltai kapcsolatba került az idős Lutherrel és a magyarok között nagy népszerűségnek örvendő Melanchthonnal, aki a németül nem tudó hallgatók számára vasárnap reggelente latin nyelvű áhítatot tartott.⁶ A kolligátumba másodikként bekötött mű Melanchthon magyarázata Mózes első könyvének első hat fejezetéhez (Wittenberg, 1524).

A gyűjteményes kötet harmadik darabja John Purvey (1353?–1428?) Apokalipszis-kommentárja. Purvey John Wycliffe munkatársa volt, az első teljes angol nyelvű Vulgata-fordítás, a *Lollard Biblia* újszövetségi részét az ő művének tartják (1380), évekkel később revideálta a teljes fordítást (1388).⁷ A szerző nevét nem említő 1528. évi wittenbergi kiadás előszavát maga Luther írta, akinek a Jelenések könyvével kapcsolatos véleménye 1522 és 1530 között jelentős változáson megy át. Kezdetben „még a könyv inspirált voltát is kétségbe vonja, s lesújtóan nyilatkozik a prófétai látomásokról”, majd Dániel könyvének fordítása közben érlelődik meg benne a felismerés, hogy János apostol látomásait a keresztyénség történetére vonatkoztassa.⁸ A reformátor az előszóban arra utal, hogy a másoktól kapott kódexből nyomdába adott kommentár bizonyítja, hogy nem ő az első, aki a pápaságot az Antikrisztussal azonosítja.

*

Adósak vagyunk még a kötet provenienciájának az első tulajdonos halála utáni szakaszával. A kötetben olvasható kéziratos bejegyzések egyike sem köthető Heltai Gáspárhoz. A címlapra jegyzett „typograph[iae?] 1582” értelmezhető úgy is, hogy a könyv Heltai Gáspár özvegyének hagyatékából (aki a

⁴ HAEBLER, Konrad, *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*, Facsimile, Martino Publ., Mansfield, 2000.

⁵ RMNy 94, 102.

⁶ SZABÓ András, *Coetus Ungaricus, A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Bp., Balassi, 2017 (Humanizmus és Reformáció, 37), 18.

⁷ *Religion Past and Present, Encyclopedia of Theology and Religion*, ed. by Hans Dieter Betz, 2. vol., Leiden, Boston, Brill, 2007, 48.

⁸ CSEPREGI Zoltán, *Előszók az Újszövetséghez = Bibliafordítás, vigasztalás, imádság*, szerk. Csepregi Zoltán, ford. Balikó Zoltán [et al.], Bp., Luther, 2011 (Luther Válogatott Művei, 5), 282–283.

férje után, 1574-től az 1582-ben bekövetkezett haláláig „kiváló üzleti érzékkel” vezette a műhelyt⁹ a nyomdába került. Ezután közel másfél évszázadon át nincs nyoma újabb tulajdonosi bejegyzésnek, a kötet feltehetően az 1630-as évektől az 1661-ben történt megszűnéséig egyre csökkenő intenzitással működő kolozsvári műhelyben állt.¹⁰ A korabeli erdélyi nyomdákban nem csak a saját, eladásra szánt kiadványokat tarthatták. A Szenci Kertész Ábrahám halálakor (1667) a nyomda készletéről felvett leltárában is találhatóak olyan „Alte Bücher”-ként summázott könyvek, amelyekről elképzelhető, hogy nem eladatlanul heverő példányok voltak, hanem a nyomdász saját könyvtárából kerültek ki.¹¹

A következő tulajdonos, Bicskey György a saját kezű bejegyzése szerint 1711-ben jutott a kötethez. Az ifjú Bicskey 1712-től Máramaroszigeten volt diák.¹² 1714-ben az enyedi Kollégiumba iratkozott be, ahonnan Kocsárdra ment rektornak, majd Magyarországra távozott.¹³ Meg sem állt a Veszprém vármegyei Olaszfaluig, ahol 1720-ban a község lelkészeként szolgált.¹⁴ Tőle került a máramaroszigeti diákság (a bejegyzések szerint: „Coetus Szigetiensis”, „Scholae Sziget[inae]”) könyvtárába, feltehetően még Bicskeynek az Erdélyből való elköltözése előtt. A kötetet a diákság valóban használta, erről tanúskodik egy „sub cura” bejegyzés Lakatos István nevével.¹⁵ Heltai könyve valamikor 1781 előtt kikerült a szigeti liceumból, ekkor ugyanis már Komáromi József írta be a nevét a kötetbe.¹⁶

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának állományába Lugossy József igazgatósága (1846–1862) idején vették be. A feltehetően több tízezer kötetes magánkönyvtárat gyűjtő bibliofil professzor¹⁷ a keltezetlen bejegyzésében kiemelte, hogy a kötet egykor a „Szigeti iskola” tulajdonában volt.

OLÁH RÓBERT

⁹ Lásd pl.: V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában, 1473–1800*, Bp., Balassi, 1999, 50.

¹⁰ V. ECSEDY 1999, i. m. 109–110.

¹¹ MONOK István, *Szenci Kertész Ábrahám kereskedői könyvkészlete halálakor = Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára, 1802–2002*, szerk. Deé Nagy Anikó, Sebestyén-Spielmann Mihály, Vakarcs Szilárd, Marosvásárhely, Mentor, 2002 (Téka), 364–365.

¹² BALOGH Béla, *A máramaroszigeti református líceum diáksága: 1682–1851*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, 2000 (Editiones Archivi Districtus Reformatorem Transtibiscani, 8), 113.

¹³ JAKÓ Zsigmond, JUHÁSZ István, *Nagyenyedi diákok: 1662–1848*, Bukarest, Kriterion, 1979, 130.

¹⁴ *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai*, 1, 1526–1760, szerk. Köbölös József, Kránitz Zsolt, Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2009 (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 10), 344.

¹⁵ BALOGH 2000, i. m. szerint több Lakatos József is tanult Máramaroszigeten, az egyikük 1771 és 1773 között gimnazista volt. (206–2011.) A „sub cura” típusú bejegyzésekre ld. FEKETE Csaba, GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *A Kollégium Nagykönyvtára = A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. Barcza József, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 400–402.

¹⁶ Komáromi József neve (ha azonos a két személy) 1789-ben szerepel a máramaroszigeti diáknévsorban. Ld. BALOGH 2000, i. m. 2531.

¹⁷ Lugossy működésére és hagyatékára ld. VARGA Zsigmond, *A Kollégiumi Nagykönyvtár és a vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 1945 (A Debreceni Kollégium Története, 4/3), 99–103; FEKETE, GÁBORJÁNI SZABÓ 1988, i. m. 442–444.